

СТРУКТУРНО-ПРОЦЕДУРНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ХАРИЗМАТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА (НА ПРИКЛАДІ Р. Т. ЕРДОГАНА)

STRUCTURAL AND PROCEDURAL ASPECT OF FORMATION OF CHARISMATIC LEADERSHIP (ON THE EXAMPLE OF R.T ERDOGAN)

Хорішко Л. С.,

доктор політичних наук, доцент кафедри
політології, Запорізький національний
університет (Запоріжжя, Україна),
e-mail: liliia_khorishko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-0618-976X>

Khorishko L. S.,

doctor of political sciences, associate professor of the
Department of Political Science, Zaporizhzhya
national university (Zaporizhia, Ukraine),
e-mail: liliia_khorishko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-0618-976X>

У статті розглядаються структурний та процедурний аспекти формування харизматичного лідерства. Актуальність дослідження обумовлена новими викликами, що постають в умовах сучасної політичної дійсності. Вони формують запит на політичних лідерів, здатних формувати моделі політичної поведінки та пропонувати образ бажаного майбутнього, що відповідає суспільним потребам. Актуалізація харизматичності лідера обумовлюється рядом факторів: соціальною кризою, легітимацією та сприянням. Структурні складові харизматичного лідерства формуються під впливом традиційних образів, символів, які домінують у масовій свідомості, формуючи персональний вплив лідера на мобілізацію послідовників. Процедурні складові забезпечують поступову інституціоналізацію лідера в політичній системі. Формування структурних та процедурних складових харизматичного лідерства проаналізовано на прикладі президента Туреччини Р. Т. Ердогана.

Ключові слова: політичний лідер, політична поведінка, послідовники, харизма, харизматичне лідерство.

The article deals with the structural and procedural aspects of the formation of charismatic leadership. The relevance of the study is due to new challenges that arise in the context of modern political reality. They form a demand for political leaders who are able to form models of political behavior and offer an image of a desirable future that meets social needs. The updating of a leader's charismatic nature is conditioned by a number of factors: social crisis, legitimation and promotion. The structural components of charismatic leadership are formed under the influence of traditional images, symbols that dominate in the collective consciousness, forming the leader's personal influence on the mobilization of followers. The procedural components ensure the gradual institutionalization of a leader in the political system. The formation of structural and procedural components of charismatic leadership was analyzed on the example of Turkish President R. T. Erdogan.

Keywords: political leader, political behavior, followers, charisma, charismatic leadership.

Сучасні процеси суспільно-політичного розвитку характеризуються трансформаціями, що пов'язані зі зміною пріоритетних цінностей, підвищенням значущості національних традицій, поглибленням рівня медіатизації політики та формуванням нових моделей політичної поведінки еліти та суспільства в цілому. У цьому контексті відбувається пошук особистостей, здатних генерувати ідеї та цінностей, що спрощують розуміння складної політичної дійсності, формують зрозумілі алгоритми поведінки, створюючи своєрідну віртуальну реальність боротьби за права громадян, цінності

демократії та вибір стратегій державного розвитку. Відтак, актуалізується потреба харизматичного лідерства як комунікативної взаємодії, в ході якої певні особистості, наділені ресурсами авторитету та влади, формують повістку дня, визначають стратегії державного розвитку, здійснюють вплив на суспільство, яке наділяє їх легітимним правом прийняття рішень.

Загалом, проблематика дослідження сутності та основних рис харизматичного лідерства широко представлена у працях М. Вебера, П. Бурд'є, Р. Ітвела, Н. Енкельмана та інших. Певні аспекти структури та процедури формування харизматичного лідерства можна знайти в роботах Д. Конгера, Р. Канунго, Дж. Гібсона, Д. Іванцевича, Д. Доннеллі та інших. Водночас, актуалізується потреба цілісного дослідження структурно-процедурних складових харизматичного лідерства у контексті наявного практичного досвіду. Мета даної наукової розвідки – проаналізувати структурно-процедурний аспект формування харизматичного лідерства на прикладі діючого президента Туреччини Р. Т. Ердогана.

На думку М. Вебера, харизма є індивідуальною рисою конкретної особистості. Її наявність дозволяє формувати образ людини-лідера з винятковими здібностями, знаннями та вміннями. Наявність харизми підтверджується наступними фактами: 1) визнанням послідовниками, що потребує підтвердження (проявляється у вірі, відданості, надії); 2) об'єднанням навколо лідера на основі емоційного пориву та призовання до служіння; 3) орієнтацією на такі форми задоволення потреб як мечацетатство та фінансові зобов'язання; 4) здійсненням внутрішніх трансформацій під впливом кризових явищ, наслідком чого можуть бути кардинальні зміни ідей, цінностей, установок [3, с. 279-283]. Відтак, харизматична особистість впливає на свідомість і діяльність інших людей, оскільки притаманні їй риси надихають, мобілізують прихильників на досягнення цілей.

Влада харизматичного лідера – це влада символу та політичної ситуації, що актуалізується для більшості суспільства [9, с. 24]. Серед основних харизматичних рис виділяють: особисту привабливість, внутрішню націленість на отримання результату, ототожнення себе з роботою, комунікабельність, вміння мотивувати себе та інших, зосередженість на головних проблемах, здатність ставити перед собою цілі та приймати рішення щодо їх реалізації. Харизма виступає одним із важливих факторів реалізації особистісного потенціалу політичного суб'єкта, направленою на досягнення конкретного результату в політичній сфері. Можна констатувати, що харизма забезпечує виняткову здатність брати на себе провідні ролі в політико-управлінських процесах, використовуючи ірраціональні інструменти впливу на масову свідомість.

Актуалізація харизматичності політичного лідера обумовлюється наступними факторами: соціальною кризою, легітимацією та сприянням. На думку Р. Ітвела, «харизматичний лідер сприяє формуванню у людей відчуття, що політика не безглузда, що він здатен змінити ситуацію та нести

відповідальність за потреби своїх послідовників» [5, с. 14]. Саме кризові ситуації підвищують рівень соціальної напруги, переорієнтовуючи суспільство на пошук сильного та харизматичного лідера, здатного запропонувати радикальні рішення з метою розв'язання нагальних проблем. У таких ситуаціях більшість людей відчувають загрозу втрати саме ідентичності, ніж матеріальних благ. На думку П. Бурд'є, виникає ситуація, «коли група не може існувати без делегування повноважень представнику, який формує її, говорячи від її імені заради досягнення колективного блага. Коло замикається... Це початок харизматичних ілюзій, крайнім проявом яких є офіційний представник інтересів, як причина самого себе» [2, с. 41-42].

У цьому контексті можна згадати Е. Фромма, який вважав, що в сучасному суспільстві людина стає більш незалежною, вільною у здійсненні вибору, але, водночас, вона самотня та ізольована. Свобода стає для неї тягарем, оскільки передбачає здатність творчо мислити, приймати нестандартні рішення для забезпечення кращих умов існування. Водночас, самотійно та оригінально мислити можуть лише окремі представники суспільства, тобто політична еліта чи конкретний лідер, який бере тягар ініціативи на себе. Відтак, більшість прагне втекти від наданої свободи, знайти лідера, який здатен взяти на себе відповідальність, гарантувати захист і певний рівень благ [8]. Відтак, апелювання до ірраціонального вибору детерміноване пасивністю більшості суспільства, його орієнтацією на стереотипне мислення та рутинну діяльність.

Процес легітимації харизматичного лідера забезпечує суспільне визнання доцільності, запропонованих стратегій та тактик діяльності, активізуючи громадську ініціативу. Їх зміст розкривається крізь призму наступних складових: 1) обґрунтування, виправдання, підтвердження претензій на соціальну значущість лідера та запропонованих ним стратегій, способів, методів діяльності; 2) визнання та підтримка діяльності авторитетними особами, лідерами думки, ЗМІ, активними групами громадськості. Легітимація сприяє: 1) заволодінню наявних знань у вигляді норм і правил взаємодії, що дозволяють формувати нормативно-комунікативну включеність у команду послідовників; 2) виробленню алгоритмів прийняття рішень; 3) символізації лідерського потенціалу в контексті його місця та ролі в політичній системі, а також можливостей в побудові світлого майбутнього.

На думку Р. Ітвела фактор сприяння проявляється в наявності певних обставин, що допомагають лідеру проявити свою харизму [5, с. 15]. До них можна віднести:

1) зниження ролі партій в політичній системі, що обумовлена розмитістю ідеологічних цінностей та нездатністю їх реагувати на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища;

2) домінування принципу патерналізму в політичній культурі, що передбачає орієнтацію більшості громадян на сильного лідера, який має всі необхідні риси характеру для боротьби з внутрішніми та зовнішніми загрозами;

3) використання мажоритарної виборчої системи, що створює сприятливі умови для конкуренції конкретних політичних лідерів, методів їх впливу на громадську думку та мотиви голосування;

4) підвищення рівня медіатизації політики, що сприяє формуванню персоналізованої повістки дня, візуалізації яскравих образів і подій, здатних додатково привертати увагу груп громадськості до певних лідерів, роблячи їх активними учасниками політичного процесу та борцями за справедливість.

Відтак, можна структурувати харизматичне лідерство та визначити процедуру його формування. У цьому контексті звернемося до критеріїв і відповідних їм структурних складових харизматичного лідерства, запропонованих Д. Конгером і Р. Канунго:

1) відношення до існуючого стану речей – заперечення та прагнення змінити status quo;

2) цілі майбутнього – ідеалізація ідей, що протирічать існуючому стану речей;

3) яскравість образу – наявність образу, який актуалізує для громадськості риси, які необхідно наслідувати, щоб бути достойним лідера;

4) надійність – апелювання до власної значущості;

5) компетентність – апелювання до нетрадиційних засобів діяльності, що можуть протирічати існуючим нормам;

6) поведінка – екстравагантна та протестна;

7) відношення до оточуючого середовища – використання його ресурсів для зміни поточного стану речей;

8) артикуляція – високий рівень, що пояснюється потребою боротьби за «світле майбутнє»;

9) основа владного впливу – персональний вплив, що базується на власній компетентності, самоповазі та героїзмі;

10) відносини з послідовниками – мотивування до радикальних змін та захисту своїх інтересів [10, с. 641].

Розглянемо особливості формування харизматичного лідерства на прикладі діючого президента Туреччини Р. Т. Ердогана. Серед факторів актуалізації харизматичного потенціалу даного політичного лідера можна виділити наступні: 1) наявність кризової ситуації в політичній системі Туреччини, пов'язаної з перманентним протистоянням прихильників секуляризації та помірної ісламізації; 2) легітимація, пов'язана з отриманням суспільної підтримки у реалізації представленого образу бажаного майбутнього; 3) політичні обставини: недовіра населення до більшості партій, традиційно та історично сформований принцип патерналізму, медіатизація політики. Структурні складові харизматичного лідерства можна представити у вигляді таблиці.

Формування структурних складових харизматичного лідерства проходить ряд етапів [4, с. 412-414]. Перший етап пов'язаний із входженням лідера в політичне середовище, аналізом його особливостей та визначенням можливостей закріплення на певних позиціях. Другий етап, передусім, направлений на пошук послідовників та узгодження

Структурні складові харизматичного лідерства Р. Т. Ердогана

Критерії	Характеристики лідерства Р. Т. Ердогана
Відношення до status quo	Постійна боротьба проти впливу військових на політику; внесення поправок щодо обмеження впливу до Конституції 2012 р.; протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам.
Цілі майбутнього	Лідерство в ісламському світі, підтримка демократії та зобов'язань перед стратегічними партнерами, зміна пріоритетів партнерства згідно потреб національних інтересів.
Яскравість образу	Борець за справедливість, реформатор, захисник Турецької республіки від внутрішніх та зовнішніх ворогів.
Надійність	Принциповість у ключових питаннях (ліберальні реформи 2000 рр.), відданість релігійним цінностям (зняття обмежень релігійної активності).
Компетентність	Виконання обіцянок (успішний досвід діяльності на посаді мера Стамбула), ліберальні реформи на посаді прем'єр-міністра, розширені президентські повноваження як інструмент протидії ворогам.
Поведінка	Наполегливе відстоювання власної позиції, особливо у зовнішній політиці; готовність протидіяти кризовим ситуаціям та використовувати їх для досягнення цілей (ситуація з переворотом 2016 р., була використана для боротьби з «ворогами республіки та демократії», а також сприяла розширенню повноважень).
Оточуюче середовище	Інститути освіти, релігії, виховання використовуються для формування громадської думки, що перетворюється на механізм впливу (реформа системи освіти була спрямована на зменшення впливу руху «Хізмет»).
Артикуляція	Туреччина як лідер ісламського світу; сильна держава, що протистоїть зовнішнім впливам; віра як основа духовно-культурного розвитку та мобілізації мас.
Владний вплив	Особисті риси: комунікабельність, прояви героїзму у боротьбі за справедливість, ораторське мистецтво, релігійність. Владні ресурси: розширені президентські повноваження.
Відносини з послідовниками	Вміння розставляти потрібні акценти для різних груп громадськості та мотивувати їх до діяльності чи боротьби (успішна протидія спробі державного перевороту 2016 р.).

Джерело: розроблено автором на основі [6;7;10].

цінностей, інтересів, які необхідно відстоювати у боротьбі за світле майбутнє. Третій етап – формування образу активного, відповідального політика, борця за справедливість і розвитку. На четвертому етапі відбувається так зване конституювання харизматичного лідера, який уособлює уявлення про політичну систему в цілому, виступаючи своєрідним взірцем для діяльності інших.

Виходячи з цього, можна виділити наступні етапи у становленні харизми Ердогана. Набуття політичного досвіду (участь у діяльності молодіжної організації) відбувалося в досить складний період розвитку Туреччини (1970-1980 рр.), що характеризувався нестабільністю та протистоянням політичних сил різного ідеологічного спрямування. Уміння тримати при собі свої погляди, наполегливість – все це сприяло активному включенню в діяльність політичної партії «Рефах». Довід партійного функціонера з достатньо помірними поглядами на практику реалізації політичного ісламу, послідовність у відстоюванні своєї позиції та релігійність сприяли перемозі в боротьбі за посаду мера Стамбула. Успішна діяльність на посаді мера, пов'язана з реалізацією ряду муніципальних проектів та вирішенням актуальних соціальних питань. Водночас, унаслідок політичних переслідувань змушений був залишити посаду мера [6]. Відтак, відбулося формування цілісного образу даного політика, який поєднував такі риси як енергійність, відстоювання позиції, боротьба за справедливість, релігійність.

Другий етап формування харизматичного лідерства Ердогана пов'язаний із створенням партії Справедливості та розвитку. Ідеологічна платфор-

ма партії певною мірою окреслила образ бажаного майбутнього. Він поєднував у собі дотримання принципів демократичної світської держави, помірну ісламську риторичку, прагматичну кейнсіанську економіку та достатньо жорстку фінансову політику, а також певні аспекти співпраці з ЄС. Анонсування економічних реформ, послідовне відстоювання культурно-релігійних цінностей дозволили сформувати коло послідовників. Серед найбільш значущих можна виокремити: групи, орієнтовані на помірну ісламізацію та групи, орієнтовані на подальшу європеїзацію держави [6; 7]. Перші бачили в Ердогані уособлення політико-духовного лідера нації, який веде боротьбу за духовне та економічне відродження, а другі, передусім, політичного лідера, здатного продовжувати процеси модернізації в контексті викликів сучасності. Все це сприяло перемозі на парламентських виборах 2002 року.

До третього етапу формування харизми Ердогана можна віднести період його перебування на посаді прем'єр-міністра Туреччини. Реформування політичної системи, ініційоване новим прем'єр-міністром отримало назву «безшумна революція». У цьому контексті були здійснені наступні кроки:

1) ініціювання зближення з ЄС та готовності здійснювати реформи, що відповідають Копенгагенським критеріям;

2) проведення економічних реформ, сприяння розвитку інфраструктури та будівництву об'єктів державного значення;

3) прийняття ряду послідовних рішень відносно зниження впливу армії на сферу прийняття політичних рішень;

- 4) реформування судової системи;
- 5) оновлення принципів функціонування системи освіти;
- 6) реформування системи охорони здоров'я та здійснення широкомасштабного будівництва необхідної інфраструктури [1].

На фоні цих реформ відбувалося послідовне посилення впливу релігійного фактору на суспільно-політичне життя. У зовнішній політиці перевага була надана реалізації концепції «нуль проблем з сусідами», що дозволила дещо покращити взаємовідносини з рядом країн. У ході «безшумної революції» як сам Р. Ердоган, так і представники партії Справедливості та розвитку постійно проводили паралелі з періодом реформування часів Атаатюрка. Це дало змогу, по-перше, підкреслити значущість реформ для поступального розвитку Туреччини та формування державного лідерського потенціалу. По-друге, закріпити у масовій свідомості образ національного героя в особі Ердогана, який на рівні з «батьком республіки» Атаатюрком здійснює революційні перетворення заради світлого майбутнього держави.

Четвертий етап формування харизматичного лідерства Ердогана пов'язаний з його діяльністю на посаді президента Туреччини. У цілому був продовжений курс реформування політичної системи, але були визначені декілька пріоритетів. Серед найбільш важливих можна виокремити: посилення впливу традицій на суспільно-політичне життя, обґрунтування потреби переходу до президентської форми правління, дистанціювання від ЄС, акцентування уваги на регіональному лідерстві.

Зміна акцентів у зовнішній та внутрішній політиці була ключовим фактором спроби військових організувати державний переворот та змістити з посади президента. Але Ердоган проявив рішучість та швидкість реагування у кризовій ситуації. Його звернення до народу з закликом боротьби проти ворогів Турецької республіки та демократії, заручення підтримкою релігійно-просвітницьких організацій – все це консолідувало навколо президента його прихильників та мобілізувало на рішучий опір військовим. Стабілізація ситуації дозволила посилити риторику про потребу зміни форми правління заради майбутнього держави [6]. Референдум 2017 року закріпив президентську форму правління, надавши президенту значні повноваження. Його результати дозволили Ердогану говорити про довіру суспільства до результатів «безшумної революції» та підтримку «особливого шляху розвитку Туреччини», досвід якої є визначальним фактором формування лідерства в ісламському світі та регіоні в цілому.

Відтак, відбулася остаточна інституціоналізація харизматичного лідерства Ердогана в політичній системі. Зосередження в його руках ключових повноважень, апелювання до традиційних цінностей, проведення паралелей з діяльністю та одноосібним правлінням Атаатюрка – все це дозволило сформувати цілісний образ сучасного батька-нації, який провидить успішну боротьбу з внутрішніми та зовнішніми ворогами, заради особливого шляху розвитку, спрямованого на процвітання держави.

Таким чином, динамічність сучасних політичних процесів актуалізує потребу харизматичного лідерства для певних політичних систем. Структурні складові харизматичного лідерства вказують на його дещо ірраціональну природу, що обумовлюється апелюванням до традиційних образів, символів, які посилюють персональний вплив лідера на своїх послідовників та мотивують їх мобілізацію. Процедурні складові харизматичного лідерства визначають послідовність дій конкретного лідера та його прихильників, направлених на інституціоналізацію в політичній системі. Особливості формування структурних і процедурних складових харизматичного лідерства проаналізовано на прикладі президента Туреччини Р. Т. Ердогана.

Список використаних джерел

1. Аватков В., Баранчиков А. (2017) «Бесшумная революция» Президента Турции Реджепа Тайипа Эрдогана. *Мировая политика*, 4, с. 1-13., [online] Доступно: <https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=24470> [Дата обращения 14 апреля 2020].
2. Бурдые П. (2007) Социология социального пространства. Москва: Ин-т экспериментальной социологии. Санкт-Петербург: Алетейя.
3. Вебер М. (2016) Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии: в 4 т., т. I. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики.
4. Гибсон Дж. Л., Иванцевич Д., Доннелли Д. (2000) Организации: поведение, структура, процессы. Москва: ИНФРА-М.
5. Итвел Р. (2003) Возрождение харизмы? Теория и проблемы операционализации понятий. *Социс*, 3, с. 20-65.
6. Надеин-Раевский В. (2017) Р. Эрдоган как пример политика-харизматика *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*, 10 (6), с. 138-154.
7. Садыкова Л., Эшба Л. Реджеп Тайип Эрдоган. [online] Доступно: <<https://russiancouncil.ru/mena-leaders-Turkey/#Turkey>> [Дата обращения 15 апреля 2020].
8. Фромм Э. (2006) Бегство от свободы. Человек для себя. Пер. с англ. Москва: АСТ: АСТ МОСКВА.
9. Энкельманн Н. (2000) Харизма. Личностные качества как средство достижения успеха в профессиональной и личной жизни. Москва: АО «Интерэксперт».
10. Conger Jay A., Kanungo, Rabintra N. (1987) Toward a Behavioral Theory of Charismatic Leadership in Organizational Settings. *Academy of Management. The Academy of Management Review*, 12, 4, pp. 637-647.

References

1. Avatkov V., Baranchikov A. (2017) «Besshumnaja revoljucija» Prezidenta Turcii Redzhepa Tajipa Jerdogana. (The «silent revolution» of the Turkish president Recep Tayyip Erdogan). *Mirovaja politika*. 4, pp. 1-13., [online] Dostupno: <https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=24470> [Data obrashhenija 18 aprelja 2020].
2. Burdye P. (2007) *Sociologiya socialnogo prostranstva*. (Sociology social space). Moscow: Institut eksperimental'noy sociologii, St.-Petersburg: Aleteyia.
3. Veber M. (2016) *Hozjajstvo i obshhestvo: ocherki ponimajushhej sociologii: v 4 t., t. I.* (Economy and society: essays on interpretive sociology). Moskva: Izd. dom Vysshej shkoly jekonomiki.
4. Gibson Dzh.L., Ivancevich D., Donnelli D. (2000) *Organizacii: povedenie, struktura, processy.* (The organizations: behavior, structure, processes.) Moskva: INFRA-M.
5. Itvel R. (2003) *Vozrozhdenie harizmy? Teorija i problemy operacionalizacii ponjatij.* (The rebirth charisma? Theory and problems operation of the concept), *Socis*, 3, pp. 20-65.
6. Nadein-Raevskij V. (2017) *R. T. Jerdogan kak primer politika-harizmatika.* (R. T. Erdogan as an example of a

charismatic politician). *Kontury global'nyh transformacij: politika, jekonomika, pravo*, 10 (6), pp. 138-154.

7. Sadykova L., Jeshba L. Redzhap Tajip J Erdogan. (Recep Tayyip Erdogan) [online] Dostupno: <<https://russiancouncil.ru/mena-leaders-Turkey#Turkey>> [Data obrashhenija 15 aprelja 2020].

8. Fromm E. (2006) Begstvo ot svobody. Chelovek dlja sebja. (Escape from freedom. Man for himself). Per. s angl. Moskva: ACT: ACT MOSKVA.

9. Enkel'mann N. (2000) Harizma. Lichnostnye kachestva kak sredstvo dostizhenija uspeha v professional'noj i lichnoj zhizni. (Charisma. Personal qualities as a means of achieving success in professional and personal life). Moskva: AO «Interjeksper».

10. Conger Jay A., Kanungo, Rabindra N. (1987) Toward a Behavioral Theory of Charismatic Leadership in Organizational Settings. *Academy of Management. The Academy of Management Review*, 12, 4, pp. 637-647.